

Соціальна філософія і філософія історії

УДК 330.01.477 (075)

Г. Г. КРИВЧИК¹

¹Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ), ел. пошта genn.krivchik@yandex.ua, ORCID 0000-0001-7504-4575

УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНИН ЯК ОБ'ЄКТ АГРАРНИХ РЕФОРМ

Мета. У статті здійснюється спроба проаналізувати аграрну політику сучасної Української держави в контексті її людського чинника, показуються наслідки аграрних реформ для соціальної сфери українського села. **Методологія.** Автор застосовує наступні методи: діалектичний – у зображенні суперечливого характеру аграрних реформ; ретроспективний – при визначенні основних етапів аграрних трансформацій в Україні; порівняльний – для виявлення загального й відмінного в аграрній політиці в УРСР і сучасній Україні. **Наукова новизна.** Полягає в обґрунтуванні органічної єдності економічної й соціальної політики в аграрній сфері, використання для цього різноманітних історичних джерел. **Висновки.** При проведенні аграрної реформи, яка була започаткована на початку 1990- рр. і триває до нинішнього часу, бралися до уваги лише економічні чинники. Водночас людський фактор, зокрема, інтереси селянства, попри декларації й передвибірчі обіцянки політиків, на практиці ігнорувалися. Селянство було усунуте від визначення завдань, напрямів і методів проведення аграрної реформи, виступало виключно об'єктом, а не суб'єктом реформ. У цьому значенні методи проведення аграрних реформ в незалежній і демократичній Україні мало чи відрізнялися від методів більшовицького керівництва. Тож, як показано в статті, й наслідки аграрної реформи можуть бути не менш небезпечними для українських селян. Селяни назавжди втратять землю й перетворяться на наймитів на тій землі, яку успадкували від пройдеших поколінь. Здійснюючи масштабну реформу аграрної сфери, не можна допустити, щоб село, земля, сільське господарство опинилися в руках олігархів. Правила продажу і купівлі землі мають бути такими, щоб головною особою на землі залишався український селянин.

Ключові слова: селяни, колгоспно-радгоспна система, бюрократія, благоустрій, соціальна сфера, аграрна реформа, оренда, КСП, пай, господар, власність, купівля-продаж землі..

Актуальність

Сільське господарство завжди буде являти собою синтез виробничих, біологічних і соціально-демографічних процесів. Розрізняючи дві суспільні підсистеми – промислово-міську й аграрно-сільську, – необхідно виходити з того, що сільська підсистема має первинний характер. Причому поняття первинності означає не тільки очевидний факт первородства села, народження міста в сільському лоні, але й виконання селом своїх важливих іманентних функцій: забезпечення людей продуктами харчування, промислового виробництва сировиною; захист екології міста від руйнування промисловістю; амортизацію наслідків демографічних спадів для промисловості; відтворення культурних, побутових і моральних традицій, вдосконалення генофонду міського населення й усієї нації. Українське село було і поки що залишається осередком,

сховищем генофонду нації, а український селянин – втіленням національного характеру.

Трансформуючи здобутки цивілізації у віками встояне життя-буття, село з його етногенними та природними умовами має залишатися селом, щоб виконувати свою найважливішу функцію – берегти для нащадків нашу національну ідентичність. Ще у XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо писав: «Міста – це пучина людського роду. В декілька поколінь раси гинуть або вироджуються; вони потребують оновлення, а це оновлення завжди дає село» [23, с.53].

Відтак проблеми розвитку села, аграрної сфери, економіки, історії й розвитку селянських завжди перебуватимуть у центрі уваги суспільствознавців: економістів, істориків, філософів, політологів. Актуальність проблеми трансформацій соціально-економічних відносин в аграрній сфері обумовила появу значної кількості відповідних наукових і публіцистичних робіт, передусім економічного

© Кривчик Г. Г., 2014

Соціальна філософія і філософія історії

характеру. Зокрема, ґрунтовний аналіз питань земельної реформи здійснено Л. Новаковським, П. Саблуком, А. Третяком, М. Федоровим та ін. провідними українськими вченими-аграрниками [1, 11, 12, 13, 21, 22, 24, 29]. Більшість науковців дають загалом позитивну оцінку аграрним реформам, а якщо й показують негативні моменти, то, як правило, пов'язують їх з недостатньою послідовністю реформ. Зокрема, на думку, Н. Скурської, значних економічних і психологічних втрат при проведенні аграрної реформи вдалося б уникнути, якби не було проміжних її етапів (передача землі в колективну власність, видача земельних сертифікатів), які лише сповільнили реформу [25].

Виклад основного матеріалу

Відповідно до одного з хибних постулатів вульгарного марксизму село має відігравати другорядну, підпорядковану роль по відношенню до міста. Саме на цьому положенні й базувалася соціально-аграрна політика в колишньому СРСР, де компартійна бюрократія проводила політику обкрадання села, використовувала село як своєрідних донорів формування бюджетних надходжень, будівництва міст, проведення політики індустріалізації, створення військово-промислового комплексу тощо. За словами популярного у 1980-ті рр. російського публіциста І. Васильєва, компартійна номенклатура не тільки опутувала колгоспи тенетами інструкцій, вказівок, постанов, але й відбирала в них стільки прибутку, скільки вважала за потрібне. Коли ж тим самим доводила колгоспи до повного розвалу, то просто перейменовувала їх у державні підприємства - радгоспи [2].

Вважаючи селян вимираючим класом, що виконує підпорядковану другорядну роль по відношенню до «провідної сили радянського суспільства» – робітничого класу, комуністична бюрократія (номенклатура) воліла бачити їх аграрними робітниками, що здатні виконувати в технологічному процесі лише окремі операції. Особисте селянське господарство розглядалося як «підсобне», як таке, що має тимчасовий характер у зв'язку з «тимчасовими продовольчи-

ми труднощами». Ймовірно, на думку компартійних правителів, самостійні господарі на власній землі могли нести потенційну загрозу існуванню адміністративно-командної системи і тоталітарного режиму.

Відмінності між містом і селом мусили зникнути повністю й остаточно. Під гаслом усунення суттєвих відмінностей між містом і селом у СРСР, зокрема, робилися спроби перетворити села на благоустроєні селища «міського типу», але, власно кажучи, з'являлися лише пародії на міста. У сільському будівництві копіювалося міське планування. Охоплене реформаторською лихоманкою партійне керівництво країни оголосило більшість сіл неперспективними і заходилося нищити мережу сільських поселень, що склалася впродовж багатьох віків. Будучи на словах палкими прихильниками матеріалістичної діалектики, компартійні ідеологи виявилися неспроможними усвідомити, що протиріччя між містом і селом є природними й корисними для функціонування суспільного організму, тобто є діалектичними, а тому їх слід не усувати, а розв'язувати.

Поza сумнівом, певні позитивні зрушення в соціально-культурному розвитку села відбулися. Однак держава, попри всі заходи і потуги щодо соціальної перебудови села і підвищення життєвого рівня його жителів, так і не спромоглася подолати відставання села від міста за рівнем комфортності й привабливості. Сільське населення, особливо молодь, в пошуках кращих умов життя прагнуло перебраться до міста. Колгоспне село почало вимирати. З цього приводу один з колгоспних керівників з Харківської області у своєму виступі на обласній конференції КПУ висловився наступним чином: «Ми багато років жили під гаслом стирання граней між містом і селом. Що ж маємо? Село стерли, а грані збільшилися» [20].

Очевидно, в наведеній заяві є раціонально зерно. Але є й трохи перебільшення. Як відомо, все пізнається в порівнянні. На жаль, хибна соціальна політика щодо села не тільки не припинилася після краху тоталітарної системи, але й набула більш небезпечних форм в умовах Української держави. Спільне в політиці обох влад – і колишньої комуністичної, й нинішньої

Соціальна філософія і філософія історії

олігархічної – відсторонення від формування аграрної політики народу, селян, які виступали лише об'єктом економічних реформ. Раніше суб'єктом аграрної політики була маргінальна компартійна бюрократія, номенклатура, нині – маргінальна олігархія з її агентами у владі. Селянин, як і раніше, змушений пристосовуватися до тих порядків і правил, які встановила влада нинішнього панівного класу. Різниця в іншому – раніше влада була щиро переконана в тому, що діє заради покращення умов життя на селі, тобто в ім'я селянського блага. Нині про таке навіть не йдеться.

Від самого початку аграрних реформ, що відбуваються в Українській державі, селу було нав'язане руйнування колгоспно-радгоспної системи організації сільськогосподарського виробництва, яка, попри свої недоліки й важку біографію, була врешті-решт прийнята селом, перетворилася на органічну складову частину селянського устрою життя. Політична спрямованість нинішньої аграрної політики в Україні – остаточна ліквідація колективного господарювання, яке уособлювало спадщину соціалістичного соціально-економічного укладу. Однак на практиці ця політика завдала нищівного удару не тільки по сільській економіці, але й по селянському способу життя, «селянському світу».

Узявши на озброєння ліберальну ідеологію, нинішня українська «еліта», так само як і стара компартійна номенклатура, виявила у своїй практичній діяльності й волюнтаризм і догматизм, що, втім, є цілком природним, адже персоналії в більшості залишилися ті ж самі. При реформуванні аграрної сфери не брався до уваги той факт, що колгоспно-радгоспна система, яка органічно доповнювалася присадибним господарством сільських мешканців, більш-менш забезпечувала місто сільськогосподарською продукцією, створювала певні соціальні гарантії сільським жителям, нарощувала продуктивність аграрної праці тощо. Вона поступово пристосовувалася до менталітету селянина і, як це не дивно, стала врешті-решт влаштовувати більшість селян. Власно кажучи, в колгоспах відбулася своєрідна реінкарнація обшинного селянського укладу, який мав давні коріння й був зруйнова-

ний столипінською аграрною реформою. Колгоспи були не тільки економічними, але й соціальними інститутами. Вони активно будували й утримували об'єкти соціально-культурної сфери: шляхи, клуби, кінотеатри, школи, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти тощо. На колгоспах трималася вся соціальна інфраструктура села. Але коли прийшов приватний бізнес, йому, за словами голови парламентського комітету з питань аграрної політики Г. Калетника, це стало нецікаво [14, с.2].

У 1930-ті рр. селянство постраждало від примусової колективізації, яка, як відомо, мала трагічні наслідки, зокрема голод 1932-1933 рр. У 1990-ті рр. така ж примусова, нав'язана національною «демократичною» бюрократією ліквідація колгоспів призвела не тільки до руйнування великого аграрного виробництва, але й налагодженого способу життя-буття й погіршення матеріального становища, морального самопочуття більшості селян. На жаль, цей аспект зовсім не береться до уваги ідеологами аграрної реформи.

Схема й послідовність нинішнього реформування аграрної сфери, як визначила директор соціальних програм Центру ім. О. Разумкова Л. Шангіна [30], були такими. Спочатку в 1992 р. були ліквідовані колгоспи й радгоспи, замість яких були створені недержавні колективні сільгоспідприємства (КСП). У 1994-1995 рр. були видані президентські укази, згідно з якими землі віддавалися особисто селянам. Зокрема, відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 р. був проведений поділ переданих у колективну власність земель на земельні частки (паї) без виділення їх натурою (на місцевості). Селянам були видані відповідні сертифікати на право приватної власності на земельні частки (паї) із зазначенням у них розміру в умовних кадастрових гектарах, а також у вартісному виразі.

Природно, що більшість селян, які виховані на соціалістичному принципі «Все вокруг колхозное, все вокруг мое!», були зовсім не обізнані в нових економічних

Соціальна філософія і філософія історії

відносінах. Вони, зокрема, не знали, що робити з цими сертифікатами, не були вхожі в так звані владні коридори, погано уявляли собі справжню вартість землі. Влада геть не піклувалася про відповідну роз'яснювальну роботу. Можна припустити, що це було зроблено навмисно, заради формування на селі верстви так званих ефективних власників, які мали виступити в ролі соціальної опори влади й нового суспільного ладу.

Дехто з селян скористався можливістю продати сертифікати. Коли в середині 1990-х рр. був дозволений продаж сертифікатів, їх, як правило, селяни продали за безцінь: при нормативній оцінці одного гектара землі в 8,7 тис. грн., ці гектари зазвичай скупалися по 100-200 грн.; землі навколо великих міст продавалися дорожче, але й тут селяни явно продешевили. Так, у селі Козаровичі, що 30 км від Києва, в 1990-х рр. земельні паї, кожний близько 2-х гектарів, жителі продавали по 5 тис. грн., з 2000 р., коли дві третини паїв було вже продано, за цей пай селянам стали пропонувати 100 тис. грн. [28, с.11]. Через подібні випадки в січні 2001 р. був прийнятий Закон України «Про угоди щодо відчуження земельної ділянки (паю)», за яким купівля-продаж сертифікатів заборонялося. Дозволялось тільки передача паю в спадщину. Закон мав діяти до прийняття нового Земельного кодексу (жовтень 2001 р.), але діє він досі через мораторій на купівлю-продаж землі.

Майже одночасно було вирішено роздати й майно КСП, але це теж не зробило селян більш заможними. Поки держава визначалася з тим, як поділити колективну власність, про яку, до речі, нічого не сказано в Конституції України 1996 р., з'ясовувалося, що ділити, власно кажучи, вже немає що. Залишилося в наявності фактично тільки 23% балансової вартості майна КСП. У кращому випадку селянин міг отримати напівзруйновані господарські будівлі та розбиту техніку. Як виявилось, більшість акцій, землі, техніки, колгоспного майна тощо опинилося в руках колишніх голів колгоспів, голів сільрад, іншої сільської верхівки, як це, наприклад, відбулося в Селі Пугачівці Уманського району Черкаської області. За словами селян, коли вони голосували за нову форму господа-

рювання, то й подумати не могли, що новоспеченому «ефективному власнику» достанеться 51 процент акцій, а інші 49% акцій вони віддадуть йому за додатковою угодою у «господарське відання» строком на 50 років. «Ти ба, який довгожитель. - дивувалися сільські жіночки. - Зараз йому 45, то це він ще й у 95 років збирається нами поганяти?» [7].

Для того, щоб зрозуміти, чому переважна більшість селян унаслідок означених реформ не стали господарями, слід взяти до уваги принаймні три обставини. По-перше, роздача землі відбувалася вже після того, як населення, зокрема сільське, втратило через інфляцію й крах Держбанку всі свої заощадження. По-друге, попри декларації про необхідність встановлення еквівалентного товарообміну між містом і селом, протягом 1991-2001 рр. ціни на промислові товари зросли в 17-20 разів, а на сільгосппродукцію – менше, ніж у шість. Причому найбільш високими темпами зростали ціни на пальне й добрива, без чого вести сучасне господарство було неможливо. По-третє, аграрна реформа проводилася в умовах абсолютної юридичної невідповідності селян до цього. Пересічному селянину важко було розібратися в юридичних тонкощах оформлення права власності на землю. Якщо селянин виявив бажання самостійно обробляти землю, то він зустрічає на своєму шляху цілу систему перешкод. «Влада, – ремствували селяни, – створила такі закони, в яких розібратися просто неможливо. Один закон суперечить другому, викривляє третій, зводить нанівець четвертий» [17].

Більшість селян, що виявилися не в змозі обробляти землю власними силами, але й водночас не схотіли остаточно втратити землю, віддали її в оренду. Частково віддали односельцям, а здебільшого – стороннім особам. У результаті було здано в оренду 90% орної землі. Причому лише 5% землі була орендована фермерами, в той час як 95% досталася різним фірмам, компаніям та різним особам, які до цього ніколи не займалися сільським господарством. Здебільшого вони збагатилися на фінансових і газових аферах, на перепродажі російського «вонючого», за висловом В. Ющенка, газу. За деякими свідченнями, на

Соціальна філософія і філософія історії

початок 2012 р. в Україні було 30 латифундистів, які володіли не менше ніж 600 тис. га землі. А деякі мали й мільйон [30].

У ЗМІ з'явилося чимало публікацій, які свідчать про те, що селяни абсолютно безправні перед орендарями, яких підтримували, а точніше «кришували» владні структури. Як це, наприклад, було в селі Вільниця Чутівського району Полтавської області. У 2000 р. тут після розпаювання землі та розподілу майна утворили приватне підприємство «Вільницьке». Проте керівник підприємства, колишній відповідальний чиновник, не розраховувався з людьми ні щодо заробітної плати, ні за земельний пай. Для себе ж відкрив магазин, у якому торгувала його дружина. А товар завозив транспортом, який був майном односельців. Люди неодноразово скаржилися в різні інстанції, але безрезультатно. У 2003 р. керівництво зробило «Вільницьке» банкрутом. Заборгували за земельні паї 382 грн. і 147 тис. грн. заробітної плати. По гроші та майно відсилали селян до так званого ліквідатора, який проживав у Києві. Для себе ж колишній керівник підприємства створив інше підприємство під назвою «Світанок». Люди залякані, боялися сказати щось проти нього.

Подібна ситуація виникла й у с. Попове Новосанжарського району. У своєму листі до районного прокурора з приводу розкраденого, розпроданого майна, що був їхньою власністю, вони навели десятки прикладів злочинної поведінки керівника приватного сільгоспідприємства «Промінь», куди вони мали необережність здати в оренду своє майно та землю, а в результаті не отримали ні плати за землю, ні майна, ні грошей за нього. Причому мова йшла про майно на загальну суму 1 мільйон 92 тисячі грн. Заявники до прокурора послалися на рішення сесії сільради, яка підтримала їхні вимоги. А від прокурора одержали відписку [26]. Численні факти свідчать про те, що владні структури фактично залишали селян сам на сам з нечесними й спритними ділками й корумпованими чиновниками. Обіцянки, що час від часу робила центральна влада щодо урегулювання плати за користування землею, залишаються обіцянками.

Орендарі визначають розмір оплати за землю на власний розсуд, розплачуються з власниками землі зерном. За даними Держземагенства, у 2012 р. нормативна орендна плата за 1 га орної землі становила близько 300 грн. При цьому в Європі оренда 1 га землі становить близько 300 євро. Тобто орендна плата порівняно з Європою відрізняється мінімум у 11 (а то й у 15) разів, і це без урахування набагато кращої якості української землі. Певна річ, рівень життя в нас є нижчим, і це зумовлює заниження вартості оренди. Однак розрив у ВВП на душу населення з урахуванням паритету купивельної спроможності між Україною та ЄС становить 4,9 раза (6,7 тис. дол. проти 32,7 тис.). Отже, навіть з урахуванням різниці ВВП, але без урахування якості української землі, ціна її все одно виявляється заниженою мінімум у 2,2 раза. Запровадили нібито ринкові відносини, але плата за паї ніяк не відповідає ринковій вартості землі [18, с.4].

Природно, що певна невизначеність з правами на земельну власність та перспективами подальших земельних трансформацій не могла задовольнити великих латифундистів, які добро розуміли, що земля є головною цінністю в Україні й прагнули більшого – отримати землю назавжди. Адже велика і по суті безцінна власність була отримана ними у вельми сумнівний з моральної, та й правої точки зору спосіб, а тому вона потребувала повної й остаточної легітимізації. Крім того, майже вся інша, колись загальнонародна власність, у тому числі земля у великих і малих містах, уже була раніше поділена між тими, кого у свій час відомий радянський поет С. Маршак, визначав, як «власелец заводів, газет, пароходов». Була, до речі, поділена у виробничих колективах шляхом акціонування, але невдовзі опинилася у нинішніх олігархів, які спочатку за безцінь скупили ці акції у робітників, переконавши їх, що акції нічого не коштують, а потім, протягом «лихих» 1990-х переділили меж собою. На цьому тлі десятки тисяч гектарів земель, що залишилися, очевидно, не дають спокійно спати аграрним магнатам.

З іншого боку, відсутність справжнього господаря на землі не найкращим чином впливала на дбайливе господарювання. Орендарі,

Соціальна філософія і філософія історії

здебільшого великі агрохолдинги, не зацікавлені в тому, щоб вкладати достатні кошти в землю, вони продовжують застосовувати мародерські по суті методи, які спустошують потенціал землі. Вони безконтрольно засівають землю рапсом, соняшником, соєю, які особливо спустошують землю, зменшуючи гумус, а потім реалізують продукцію на ринках Євросоюзу.

Очевидно, земля потребує справжнього, дбайливого, люблячого її господаря. Не природа є данником людини, а навпаки. Тому людина мусить догоджати природі, докладати своїх зусиль не в безпосереднє отримання харчів чи сировини, а в підтримання природи, зокрема землі, в належному стані. Сама людина є продуктом природи.

Саме така ієрархія існувала від часів виникнення людини. Вона забезпечувала гармонію відносин людини з землею, підвищення родючості землі. Земля, за словами російського просвітителя XVIII ст. С. Є. Десницького, вважалася «вещью долговечнейшею и приносящею большее пристрастие и ожидание к овладению и употреблению» [6, с.283]. У землі завжди був господар, який використовував знаряддя праці, що не руйнувало землю, допомагало розкрити їй свій потенціал. Земля в уявленні людини була «землею-матінкою», «землею-годувальницею».

Таке ставлення до землі всіх пройдеших поколінь українців забезпечувало постійне підвищення родючості нашої землі, яка сьогодні є головним багатством нашого народу. По-перше, Україна має майже 40% світових чорноземів. Серед тих країн, що володіють чорноземами, в жодній, крім України і Росії, немає таких унікальних чорноземів, які містять на орному горизонті 8% органічної речовини, а потужність гумусного горизонту – до 80 см [4]. По друге, на півдні України – ідеальні умови для вирощування кісточкових – вишні, черешні, абрикосів, персиків, а також яблук і груш. Тільки від садів, налагодивши виробництво, можна отримувати мільярдні прибутки. По-третє, сільськогосподарська продукція в нас більш якісна й значно дешевше, ніж на Заході. [32, с. 37]. На жаль, маючи таке багатство, Україна посідає, за даними міжнародних експертів, за якістю продовольчої безпеки лише

47 місце серед 107 країн. Індекс цієї безпеки у нас становить 59 пункти, в той час як в Європі – 70, у США – 87,2 пункти [9, с.8].

Схема нинішнього вітчизняного аграрного виробництва вельми проста, але в наших умовах надприбуткова: посійв–виросло–продав. Корми продаються за кордон, а вітчизняне тваринництво ледь-ледь виживає за рахунок мізерних дотацій. Справа в тім, що агрохолдингам не має сенсу займатися розвитком АПК, зокрема тваринництвом, оскільки це більш затратний і трудомісткий сектор з не таким вже швидким обігом капіталу. Тим більше, що володарі агрохолдингів не відчувають, що земля знаходиться в їхній повній власності. Крім того, вирішивши із спекулятивного капіталу, нові земельні магнати не люблять землю, як селяни-хлібороби. Відтак країна мусить постійно нарощувати експорт м'ясомолочної продукції. Зокрема, ввіз свинини в 2012 р. зріс у нашу країну порівняно з 2010 р. у 2,4 рази [16, с.4]. Водночас в Україні залишається все менше ресурсів, щоб розвивати традиційні галузі сільського господарства.

Временщикам, якими є орендарі, немає ніякого резону піклуватися й про соціальну сферу села – будівництво шкіл, доріг, фельдшерсько-акушерських пунктів, клубів, іншої сільської інфраструктури. Головне для них – швидкий прибуток. Як наслідок, останніми роками в українському селі не тільки практично повністю припинилося соціальне будівництво, але й швидкими темпами йде руйнування того, що було побудовано в радянські часи. Вже практично зникли сільський спорт і сільська художня самодіяльність, які колись дали країні стільки талантів, відомих імен. Про ці часи, до речі, селяни згадують з ностальгією. Якщо раніше, соціальна політика на селі, як було сказано вище, була помилковою, то сьогодні вона загалом відсутня. Отакі «славних прадідів великих правнуки погані», як називав подібних осіб Т. Шевченко в поемі «І мертвим, і живим...» [31, с.268]. Україна й українська земля потрібні їм лише для особистого збагачення.

Нинішнє матеріальне й моральне становище більшості селян є край важким. Середня зарплата працівників сільського господарства в країні є найнижчою в Україні. Зокрема, в 2011

Соціальна філософія і філософія історії

р. вона становила 1,8 тис. грн. проти 3,1 тис. грн. у середньому по промисловості [5]. Відповідно, мізерною є й пенсія, яку отримають літні люди. До того ж сільські жителі залишилися майже абсолютно безправними політично й економічно. Вони де-факто позбавлені можливості самостійно розпоряджатися коштами в інтересах своєї громади. Самоврядування на селі, як і повсюди, є фікцією. Керівники районів – голови адміністрацій призначаються владою, а не обираються. Сільські Ради не мають коштів для соціального розвитку села, благоустрою населених пунктів. Якщо раніше селянин міг «шукати правду» в партійній організації, то сьогодні за нього заступитися практично нікому.

Життя в сільській місцевості втратило будь-які переваги для людини. Не бачачи ніяких перспектив на селі, сільські люди, насамперед молодь, з початком економічних реформ почали масово кидати свої домівки, щоб поповнити маргінальні прошарки в містах. Означений процес продовжується й досі. Практично вся сільська молодь, що отримала вищу освіту, залишається в містах. У самих селах здебільшого залишилися лише старики та відверті аутсайтери. Село деградувало фізично й культурно. За офіційними даними, за 1991-2013 рр. чисельність сільського населення в Україні скоротилася з 16,9 млн. людей до 14,2 млн. [35]. Відбувається швидкими темпами руйнування сільської поселенської мережі. Щорічно на карті країни стає на 18-20 сіл менше. З 1991 по 2012 рр. з карти України зникло близько 641 сільський населений пункт. Близько 80% з них «померли» через різке скорочення місцевих жителів. Більше всього сіл за останні десятиліття недорахувалися Київська, Полтавська, Житомирська, Сумська, Харківська, Чернігівська, Одеська області. Типова картина: Балтський район Одеської області. Ще не так давно тут було чимало сіл, у яких було по 2 тис. дворів, більшість будинків у них – 12 X 14 метрів, при них – просторі веранди, всі будинки під шифером, широкі вікна. Сьогодні вони забиті хрест-на хрест дошками. А в більшості сіл живе до 200 мешканців [19, в7]. Подібна картина в Харківській області, де нараховується до 70 сіл, на території яких

проживає від однієї до дев'яти людей [15, с.7]. Отже, якщо на початку 1990-х рр. було знищено як клас колгоспне селянство, то зараз іде нищення селянства загалом.

Тим не менш вихід із становища, що склалося на селі, влада продовжує бачити лише в подальшому запровадженні ринкових відносин у повному обсязі. Мовляв, усі проблеми розв'яже ринок. Після обрання президентом України В. Януковича, як і до цього, на догоду фактичним власникам землі – великим латифундистам був продовжений курс на запровадження купівлі-продажу землі. Втім, спроба швидко вирішити питання про дозвіл на продаж землі не вийшла. Верховна Рада продовжила мораторій на продаж землі сільгосппризначення з подачі представника президента в парламенті Ю. Мірошниченка. Тільки з другої спроби в листопаді 2012 р. Верховна Рада України приймає відповідний законопроект, який продовжив мораторій до 1 січня 2016 г. [34].

Проте мораторій на продаж землі викликаний має тимчасовий характер, він обумовлений лише суперечностями у правлячій «еліті», але аж ніяк інтересами селян. Як йшлося вище, по суті давно йде приховане привласнення землі наближеними до влади особами. Ще до продовження мораторію владі вдалося прийняти декілька законопроектів, необхідних для функціонування ринку землі. Зокрема, 6 вересня 2012 р. Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін у деякі законодавчі акти щодо розмежування земель державної й комунальної власності». Відповідно до цього закону, зокрема, створений Земельний банк, який, на думку багатьох економістів і політиків, буде сприяти збагаченню олігархів і позбавить селян засобів до існування. Мовляв, Земельний банк візьме землю у селян за копійки, а потім передасть її потрібним особам. Більшість з яких – чужі люди не тільки на селі, але й в країні [36].

Курс на запровадження купівлі-продажу землі залишається незмінним, попри те, що більшість соціологічних опитувань свідчать: селяни категорично проти продажу землі приватним особам. За соціологічними опитуваннями, що були проведені в 2012 р. Центром ім.

Соціальна філософія і філософія історії

О. Разумкова, за нехайне й без обмежень запровадження купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення висловилося тільки 6% опитаних (серед них 2% – за продаж землі іноземцям). Натомість негативне ставлення до продажу землі за будь-яких обставин засвідчили 40% громадян и, що цікаво, серед жителів села противників виявилось більше, ніж серед городян: 43% проти 38% відповідно. Частина громадян (35%) повідомили, що загалом ставляться до купівлі-продажу позитивно, але при цьому за умов наявності двох передумов – тільки після «створення нормативно-правової бази в повному обсязі (29%) та формування в Україні широкої верстви заможних громадян (6%). 16% опитаних свою думку не склали. Ще 2% мали своє уявлення щодо реформування, й не знайшли відповідь серед варіантів, що були їм запропоновані [30, с.3].

Серед основних аргументів проти купівлі-продажу землі називаються такі.

1. Землю приберуть до рук ті, в кого є гроші, причому великі гроші. Створивши земельний ринок, держава узаконить запровадження в аграрну сферу великого бізнесу. Той, хто буде володіти землею, той буде диктувати й умови продовольчої безпеки в Україні й на значній частині планети.

2. Якщо навіть вдасться уникнути продажу землі іноземцям, це не змінить ситуацію. Адже більшість вітчизняних олігархів фактично оселилися разом зі своїми сім'ями за кордоном, тримають там свої капітали, навчають своїх дітей, приїжджають на свою історичну батьківщину лише на роботу.

3. Уже двадцять років українці пожинають плоди міфу про «ефективного власника» в промисловості. Запровадження земельної реформи в передбачених параметрах загрожувє подібним результатом – «прихватуванняю» монополізацією в аграрній сфері.

4. Здійснюючи масштабну реформу аграрної сфери, не можна допустити, щоб село, земля, сільське господарство опинилося в руках олігархів. Отримання, продажу і купівлі землі має бути таким, щоб головною особою на землі залишався український селянин.

5. У світі є кілька трильйонів «вільних»

фінансів, тому є потенційна небезпека, що українська земля буде скуплена іноземцями. «Вони, за висловом відомого політика О. Мороза, проковтнуть українську землю, навіть не помітивши того» [10, с.82].

Висновки

У статті 5 Конституції України визначено, що єдиним джерелом влади в Україні є народ. Якщо це так, то очевидно, що думку народу, насамперед селянства не можна не враховувати при статочному вирішенні питання про запровадження купівлі-продажу землі. В ідеальному варіанті слід провести з цього питання всеукраїнський референдум. Адже, на нашу думку, питання про землю – не менш важливе, чим було питання про державну незалежність. Власно кажучи, питання про те, кому буде належати українська земля, – це також питання про незалежність. Крім того, навіть у разі, якщо більшість людей висловиться за дозвіл купівлі-продажу землі, це зовсім не має стати підставою для необмеженого, не контрольованого й не регульованого державою продажу землі різним особам. З урахуванням світового й європейського досвіду слід здійснити наступні запобіжні заходи. Перше. Встановити певні кваліфікаційні вимоги для придбання сільськогосподарської землі у власність, наприклад, наявність попереднього досвіду роботи в сільському господарстві. Друге. Заборонити або принаймні обмежити продаж землі ряду суб'єктів, передусім іноземцям. Третє. Визначити максимальний розмір земельних угідь у приватній власності, скажімо, до 300-500 га. Четверте. Заборонити перепродаж землі впродовж певного часу після її придбання - 10-12 років, як в Іспанії та Франції, або 30, як в Італії. П'яте. Забезпечити особливу роль держави на земельному ринку, як, наприклад, у Франції, Німеччині, Угорщині, де фізична або юридична особа не має права продати землю безпосередньо майбутньому власнику – тільки спеціально вповноваженій держструктурі, яка вже згодом може перепродати землю, якщо буде вважати за потрібне. Певна річ, Означений перелік можна продовжити або видозмінити. Головне тут щоб реформа була проведена в інтересах

Соціальна філософія і філософія історії

селянина, хлібороба й годувальника. Адже, як заповідав М. Грушевський: «Тільки те буде міцне, що збудується на нім (селянстві – Г.К.), і горе тим течіям, партіям і замірам, котрі будуть іти проти нього – вони осудять себе на живогіння або заниканнє, коли не розіб'ються о сей камінь в один гарний день» [3, с.37].

На жаль, досі проведення аграрних реформ в Україні свідчить про те, що інтереси селянства ігноруються, не беруться до уваги. Селянство також усунуто від реформ, виступало й виступає виключно в якості об'єкту, а не суб'єкту реформ. У цьому значенні методи проведення аграрних реформ мало чим

відрізняються по суті від методів більшовицького керівництва. Одночасно й результати можуть статися не менш шкідливими для самих селян. Вони назавжди втратять землю й перетворяться на наймитів на тій землі, яку успадкували від пройдедешніх поколінь.

Здійснюючи масштабну реформу аграрної сфери, не можна допустити, щоб село, земля, сільське господарство опинилися в руках олігархів. Процес продажу і купівлі землі має бути таким, щоб головною особою на землі залишався український селянин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богіра М. Земельна реформа і стан формування справжніх господарів на селі / М. Богіра // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 2. – С. 37–39.
2. Васильєв І. Бумеранг / І. Васильєв // Правда. – 1988. – 2 окт.
3. Грушевський М. С. На порозі нової України: Гадки і мрії / М.С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1991. – 128 с.
4. Віленин В. Заботливо уничтожая население, власти принялись за чернозем / В. Віленин // Лица. – 2004. – 14 апр.
5. Губриенко Р. Продажа земли: как мрачная сказка становится былью / Р. Губриенко // 2000. 2013. – 26 апр. – В2.
6. Десницький С. Е. Юридическое рассуждение о разных понятиях... // Избр. произв. русских мыслителей второй половины XVIII века С.Е. Десницький. – М.: Госполитиздат, 1952. – С. 268–286.
7. Журавель В. Пугачівський бунт/ В.Журавель // Сільські вісті. – 1998. – 5 січня.
8. Косович Б.І. Деякі особливості розвитку пореформених земельних відносин / Б.І. Косович // Вісник ЛДАУ: Землевпорядкування і земельний кадастр. – 2003. – №6. – С.153-157.
9. Куренная О. Продовольственный кризис пока откладывается / О.Куренная // Зеркало недели. – 2013. – 30 нояб. – С.8.
10. Мороз О. Про Землю, Конституцію, і не тільки... / О. Мороз. – Київ: Товариш, 2000. – 126 с.
11. Новаковський Л.Я. Концептуальні основи земельної реформи і проблеми її здійснення / Л. Я. Новаковський // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 1. – С.3-5.
12. Новаковський Л.Я. Уроки землекористування / Л.Я. Новаковський, І.С. Будзилович – К.:Урожай, 2002. – 125 с.
13. Новаковський Л.Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л.Я. Новаковський, М.А.Олещенко. – 2-ге, доп. – К.: Урожай, 2009. – 276 с.
14. Пелех Ю. Пользователи земли должны помочь сельским громадам / Ю. Пелех // Сегодня. – 2012. – 14 сент.
15. Платонов Д. Сельский гамбит / Д. Платонов // АИФ в Украине. – 2013. – № 25.
16. Платонов Д. Оторвались от земли Д. Платонов // АИФ в Украине. – 2013. – № 5.
17. Почему наша богатая земля безнадежно бедствует? // Днепр вечерний. – 2004.- 17 апр.
18. Попов А. Три гектара черноземов по цене киевского квадратного метра / А. Попов // 2000. – 2011. – 16 дек. – В 1, 4
19. Попов. А. Проект закона «О рынке земли»: ожидается вселенский грабеж / А. Попов // 2000. – 2011. – 4 лист. – В7.
20. Практичними справами поглиблювати перебудову // Соціалістична Харківщина. – 1988. – 18 груд.
21. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК / За ред. М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: УААН, 1999. – 296 с.
22. Реформування майнових відносин у підприємствах АПК: практ. посіб. / Ін-т аграр.екон.УААН; За ред. П.Т. Саблука, Г.М. Підлісецького. – К.: [б.н.], 2001. – 614 с.. 5.
23. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Пед.соч.: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1981. – Т.1. – 635 с.

Соціальна філософія і філософія історії

24. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2006. – 395 с.
25. Скурська Н.М. Реформування земельних відносин в Україні на рубежі ХХ – ХХІ с. (1991–2006 рр.) / Н.М. Скурська // info-library.com.ua/books-text-10960html.
26. Тополя Н. Полтавщина: міліція кого береже? / Н. Тополя // Слово Просвіти. – 2004. – 6 травня. – С.3.
27. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні: Навч. посіб / А.М. Третяк. – К.: Агр. наука, 2002. – 280 с.
28. Хиляк Д. Спокійно, селянин, земля вже не ваша / Д. Хиляк // Дзеркало тижня. – 2006. – 2 груд.
29. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві / М.М. Федоров. – Київ, 1998. – 263 с.
30. Шангина Л. О Земле, или заметки на полях интервью Президента / Л. Шангина // Зеркало недели. – 2012. – №8. – 3 марта.
31. Шевченко Т.Г. І мертвим, і живим... / Т.Г. Шевченко// Кобзар. – К.: Дніпро, 1980. – 613 с.
32. Яворский А. США начали коллективизацию... / А. Яворский // Выбор. – 1994. – № 47. – С. 34-39.
33. info-library.com.ua/books-text-10960html.
34. ubr.ua/ukraine-and-world.
35. ru.wikipedia.org/wiki.
36. economics.lb.ua.

Г. Г. КРИВЧИК¹

¹Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (Днепропетровск), эл. почта genn.krivchik@yandex.ua, ORCID 0000-0001-7504-4575

УКРАИНСКИЙ КРЕСТЬЯНИН, КАК ОБЪЕКТ АГРАРНЫХ РЕФОРМ

Цель. В статье делается попытка проанализировать аграрную политику современного Украинского государства в контексте ее человеческого фактора. Показываются последствия аграрных реформ для социальной сферы украинского села. **Методология.** Автор использует следующие методы: диалектический – в изображении противоречивого характера аграрных реформ; ретроспективный – при определении основных этапов аграрных трансформаций в Украине; сравнительный – для выявления общего и отличного в аграрной политике в СССР и современной Украине. **Научная новизна.** Состоит в обосновании органического единства экономической и социальной политик в аграрной сфере, использования для этого разнообразных исторических источников. **Выводы.** При проведении аграрной реформы, которая была начата в начале 1990-х гг. и продолжается до нынешнего времени, принимались во внимание только экономические факторы. В то же время человеческий фактор, в частности, интересы крестьянства, несмотря на декларации и предвыборные обещания политиков, на практике игнорировались. Крестьянство было устранено от определения задач, направлений и методов проведения аграрной реформы, выступало исключительно в качестве объекта, а не субъекта реформ. В этом смысле методы проведения аграрных реформ в независимой и демократической Украине мало чем отличались от методов компартийного руководства. Таким образом, как показано в статье, последствия аграрной реформы также могут быть не менее опасными для украинских крестьян. Крестьяне навсегда потеряют землю и превратятся в батраков на той земле, которую унаследовали от предыдущих поколений. Осуществляя масштабную реформу аграрной сферы, нельзя допустить, чтоб село, земля, сельское хозяйство оказались в руках олигархов. Правила продажи и покупки земли должны быть такими, чтоб главным действующим лицом на земле оставался украинский крестьянин.

Ключевые слова: крестьяне, колхозно-совхозной система, бюрократия, благоустройство, социальная сфера, аграрная реформа, аренда, КСП, пай, хозяин, собственность, купля-продажа земли..

G. G. KRIVCHIK¹

¹Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk), e-mail genn.krivchik@yandex.ua, ORCID 0000-0001-7504-4575

UKRAINIAN PEASANTRY AS AN OBJECT OF AGRARIAN REFORMS

© Кривчик Г. Г., 2014

Соціальна філософія і філософія історії

The purpose. The article attempts to analyze the agrarian policy of the modern Ukrainian State in the context of its human factor. It demonstrates the effects of agrarian reforms on social sphere of Ukrainian countryside. **Methodology.** The author uses the following methods: dialectical – in the depiction of the controversial nature of agrarian reforms; retrospective – in determination of the main stages of agrarian transformations in Ukraine; comparative – in revealing common and different features in the agrarian policy of the USSR and modern Ukraine. The scientific novelty is in the substantiation of the natural unity of economic and social policies in agriculture, the use of a variety of historical sources for this purpose. **Conclusions.** While conducting agrarian reform, started in the early 1990s, and continued up to the present time, only economic factors are taken into consideration. At the same time, human factor, and the interests of the peasantry, in particular, were ignored and not taken into account, despite the declarations and promises of politicians. Peasants were removed from the determination of objectives, directions and methods of the agrarian reform. They acted solely as an object and not the subject of the reform. In this sense, the methods for carrying out agrarian reforms in an independent and democratic Ukraine do not differ much from the methods of the Bolshevik leadership. Thus, as it is shown in the article, the consequences of the agrarian reform can be equally dangerous for Ukrainian peasants. The peasants will lose their land forever and become laborers on the land inherited from previous generations. While carrying out a large-scale reform of the agrarian sector, it mustn't be allowed for oligarchs to take countryside, land and agriculture into their hands. The regulations of sale and purchase of the land must be so that the Ukrainian peasant will remain the main contractor.

Key words: farmers, collective and state farm system, bureaucracy, landscaping, social sphere, agrarian reform, lease, PCB, share, host, property, purchase and sale of land.

REFERENCES

1. Bogira M. Land reform and the formation conditions of the real owners of the village / M. Bogira // Faculty bulletin. – 2008. – № 2. – P. 37-39.
2. Vasiliev I. Boomerang / I. Vasiliev // Pravda. – 1988. – 2 Oct.
3. Hrushevsky M. S. On the cusp of new Ukraine: Ideas and dreams / M. S. Hrushevsky. – K.: Science dumka, 1991. – 128 p.
4. Vilenin V. Carefully wiping the population, the government began to wipe the black earth / V. Vilenin // Person. – 2004. – 14 Apr.
5. Gubrienko R. Land for sale: how grim fairy tale comes true / R. Gubrienko // 2000. – 2013. – 26 Apr. – B 2.
6. Desnitskij S. E. Jurisdiction discrepancy about different notions // Chosen works of Russian philosophers of the 2nd part of XVI c.
7. Zhuravel V. Pugachev's riot / V. Zhuravel // Silski Visti. – 1998. – 5 Jan.
8. Kosovich B. I. Some features of reformed land / B. I. Kosovich // Bulletin: land management and cadastre. – 2003. – № 6. – P. 153-157.
9. Kurennaja O. The food crisis is postponed / O. Kurennaja // Zerkalo nedeli. – 2013. – 30 Nov. – P. 8.
10. Moroz O. About the land, the Constitution, and not only ... / O. Moroz. – Kyiv: Comrade, 2000. – 126 p.
11. Novakovskiy L. Conceptual basis of the land reform and problems of its implementation / L. Novakovskiy // Faculty bulletin. – 2009. – № 1. – P. 3-5.
12. Novakovskij L., Budzilovitch I. Lessons of land use / L. Novakovskiy. – K.: Vintage, 2002. – 125 p.
13. Novakovskiy L. Socio-economic problems of modern land use. – 2nd, ext / L. Novakovskiy. – K.: Vintage, 2009. – 276 p.
14. Pelekh Ju. Land users should help countryside communities / Ju. Pelekh // Today. – 2012. – 14 St.
15. Platonov D. Countryside gambit. To what would lifting of the ban on the sale of agricultural land lead / D. Platonov // AMF in Ukraine. – 2013. – № 25.
16. Platonov D. Broke away from Earth / D. Platonov // AMF in Ukraine. – 2013. – № 5.
17. Why our rich land is hopelessly poor? Modern farmer's sad dumas // Evening Dnepr. – 2004. – 17 Apr.
18. Popov A. Three hectares of land for the price of a Kyiv's square meter / A. Popov // 2000. – 2011. – 16 Dec. – B 1, 4
19. Popov. A draft law "About the land market": Planar stealing / A. Popov // 2000. – 2011. – 4 Nov. – B 7.
20. Practical activities to deepen restructuring // Socialist Kharkov. – 1988. – 18 Dec.
21. Development of economic formations and the production organization in the agricultural sector / ed. M. Prong, P. T. Sabluka, V. I. Mesel'-Veselâka. – K.: Science, 1999. – 296 p.

Соціальна філософія і філософія історії

22. Reformation of the property relations in enterprises of the agro-industrial complex: practical guidance / Etc.-t licenses financial solutions Center. economic. Science; By Ed. P. T. Sabluka, G. M. Pidlisec'kogo. – K.: [BN], 2001. – 614 p.
23. Rousseau J.-J. Emile, or about education Rousseau / J.-J. Rousseau // Ped, op. cit.: 2-t. – M: Pedagogy, 1981. – T. 1. – 635 p.
24. Sabluk P. T. Development of land relations in Ukraine Sabluk / P. T. Sabluk. – K.: NSC-t licenses financial solutions Center. economic, 2006. – 395 p.
25. Skurska N. Land reform policy in Ukraine at the turn of XX-XXI centuries. (1991, 2006) / N.Skurska // info-library.com.ua/books-text-10960html.
26. Topolia N. Poltava: whom does the police protect? / N. Topolia // The Word Enlightenment. – 2004. – 6 May. – P. 3.
27. Tretiak A. M. History of the land relations and land management in Ukraine: textbook. guidance Tretiak / A. M. Tretiak. – K.: Wit. Science, 2002. – 280 p.
28. Hiliak D. Calm, peasant, land is not yours / Mirror of the week / D. Hiliak. – 2006. – 2 Dec.
29. Fedorov M. Economic problems of land relations in agriculture / M Fedorov. – Kiev, 1998. – 263 p.
30. Shangina L. About the Earth, and notes on the field of president's interview / L. Shangina // Zerkalo nedeli. – 2012. – №8. – 3 March.
31. Shevchenko T. G. For dead and alive ... / T. G. Shevchenko // Kobzar. – K.: Dnipro, 1980. – 613 p.
32. Jaworskij A. United States started the collectivization... / A. Jaworskij // Selection. – 1994. – No. 47. – P. 34-39.
33. info-library.com.ua/books-text-10960html.
34. ubr.ua/ukraine-and-world.
35. ru.wikipedia.org/wiki.
36. economics.lb.ua.

Надійшла до редколегії 01.10.2014

Прийнята до друку 28.11.2014